

УДК 94(477)«18/19»:821.161.209
DOI: 10.31651/2413-8142-2021-25-Voloshenko

В. О. Волошенко

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права, Національний транспортний університет, м. Київ, Україна
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1286-7870>
e-mail: antgrej@gmail.com

Бібліографічний опис для цитування: Волошенко В. О. Культурне поле україномовних антиалкогольних видань «Для народу» зламу XIX – XX ст. *Український селянин*. 2021. Вип. 25. С. 11-19. doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Voloshenko

КУЛЬТУРНЕ ПОЛЕ УКРАЇНОМОВНИХ АНТИАЛКОГОЛЬНИХ ВИДАНЬ «ДЛЯ НАРОДУ» ЗЛАМУ XIX – XX СТ.

Автором проаналізовано моделі репрезентації антиалкогольних настанов в україномовних популярних виданнях просвітницького і комерційного характеру на зламі XIX - XX ст. Висвітлено стратегії їх укладання та специфіку ідейно-теоретичного вмісту. «Культурне поле» таких видань розглянуте як багатошаровий синтез ідей та уявлень, які укладачі намагались адаптували відповідно до поставлених цілей та пристосувати для сприйняття «нових читачів».

Ключові слова: українська популярна література, антиалкогольна пропаганда, гібридний культурний простір, селянство, Марія Загірня.

Постановка проблеми. Емансипаційні процеси пореформеної доби у Наддніпрянській Україні спричинили суттєве розширення читацької аудиторії та появу літератури «для народу», створеної й поширеної унаслідок комерційної зацікавленості у задоволенні запитів нових груп читачів, але також і задля реалізації намірів освіченої частини суспільства зробити читання «народу» (передусім селянства) «корисним». Способи репрезентації антиалкогольної теми в обох групах видань оприявнювали багаторівневі координати культурного поля, в якому відбувались пошуки мови спілкування з «новими читачами» у процесі їхньої інкультурації до світу друкованого слова і простору модерної громадської комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У комплексному дослідженні книгознавчих аспектів української науково-популярної літератури зламу XIX – XX ст., здійсненому М. Люзьяк, питання антиалкогольних видань не висвітлюється [1]. Воно побіжно порушується у контексті вивчення історії книгозбірень комітетів тверезості [2; 3; 4] і стосується допущених Міністерством народної освіти до «народних» бібліотек російськомовних книжок із акцентом на «просвітницькому» модусі антиалкогольної пропаганди. На основі вивчення російськомовної антиалкогольної літератури українські історики розглядають і тогочасну проблему формування наукових підходів до розгляду алкоголізму як медичного феномену та соціального явища (включно з його історією та статистичними характеристиками), підкреслюючи, що загальним місцем у теоретизуваннях представників інтелігенції було наголошення на згубних наслідках надмірного пияцтва для добробуту особи та суспільства (родини, громади, держави) [5; 6].

Негативний вплив алкоголізму на родинні стосунки, руйнацію господарства, появу антисоціальної поведінки молоді викривали і представники православного кліру [7], на яких

державою поклала обов'язок морально-релігійного виховання народу. Характер антиалкогольної пропаганди духовенства у літературі теж визначається як «просвітницький» [6; 7]. Однак постає питання, що у цьому випадку означав цей термін, адже риторика священнослужителів могла бути закоріненою не тільки (і не стільки) в ідеях Просвітництва (щодо чільної ролі освіти у формуванні людини, будівництві добре регульованої держави та прогресі цивілізації), але у давній літературній традиції. Вже автори казань проти пияцтва у давньоруській учительній літературі наголошували про шкідливість зловживання міцними напоями для фізіологічного стану людини. У традиції українського літературного бароко алкоголізм трактували як соціальний недуг, який позначався на матеріальних статках та побутовому житті [8; 9]. Намагання духовенства зламу XIX – XX ст. показати руйнівний вплив алкоголю на тіло і душу, наголосити про гріховність його вживання, яке заміщало радість спілкування з Господом [6], перегукуються з апелюванням до християнських біблійних чеснот та розглядом пиятики як «гріху» у релігійній літературі XVIII ст. [8; 9]. Крім того, поняття алкоголізму як морального «гріху» мало специфічні конотації в українській фольклорній традиції, в якій йшлося про втрачання людиною моральної вподоби, занпащення родини, вчинення «сорому» громаді, «віддання душі дияволу». «Гріхом» називалася сума вчинків, негативно оцінюваних громадою, яка апелювала до честі і сорому «грішника» [10].

Метою розвідки є розгляд моделей репрезентації антиалкогольних настанов в українських популярних виданнях просвітницького і комерційного характеру зламу XIX - XX ст. З огляду на поняття «гібридності культурного простору» Г. Брабги [11] «культурне поле» апропріації антиалкогольних настанов у виданнях «для народу» розглядається як складний синтез поширених у середовищах інтелігенції,

духовенства та селянства відповідних ідей і уявлень, які укладачі і видавці намагались адаптували згідно власних цілей та пристосувати для сприйняття «нових читачів».

Виклад основного матеріалу. Обмежувальні урядові постанови 1863, 1876 рр. та їхні корективи у 1881, 1892 та 1895 рр. [12] законодавчо унеможлилювали вільний обіг українських популярних видань. У циркулярі Головного управління у справах друку від 21 березня 1898 р. зазначалося, що на виконання указів від 13 травня і 8 жовтня 1881 р. цензурні органи лише п'ять разів дозволили друк науково-популярних брошур українською мовою – у випадках, коли корисність їхнього видання підтверджували відповідні міністерства. Один із ухвалених рукописів був присвячений темі «зменшення п'янства від запровадження винної монополії» [13, 71-72]. Назва твору не була вказана.

Підтвердження існування української антиалкогольної літератури можна знайти у бібліографічному розділі часопису «Киевская Старина», в якому автор і рецензент книжок «для народу» В. Доманицький згадав чотири україномовні видання з тематики «одного з найбільш серйозних і важких питань у народному побуті»: «Пий, та діло разумій!» І. Острожинського (Бердичів, 1898), «Лихий ворог» (оригінальна назва: «Страшний ворог. Книжка про горілку»; Чернігів, 1900) М. Загірньої, «Вирне средство от пьянства и запоя. Рассказ малоросса» (Житомир, 1901) та збірку «Лихо з горілкою!» (Москва, 1901) [14]. У 1904 р. Д. Дорошенко вніс ці рецензії до огляду «української народної літератури» [15].

Серед прорецензованих В. Доманицьким видань тільки в одному представлена популярна інтерпретація актуальної наукової моделі розгляду алкоголізму як соціальної та медичної проблеми. З цього погляду його зміст підпадає під поняття того підвиду науково-популярної літератури кінця XIX – початку XX ст., який М. Люзьяк визначає як «книги для народу, які мали в основному просвітницький характер», «науково-просвітницькі видання» або «просвітницькі науково-популярні видання» [1, 6]. Йдеться про брошуру М. Загірньої, вперше випущену 1900 р. у чернігівському видавництві її чоловіка – відомого популяризатора та видавця Б. Грінченка. Книжку кілька разів перевидавали: 1907 та 1911 рр. – у Києві та 1908 р. – у Чернівцях [16].

Означивши свою цільову аудиторію як селянську, авторка, словами рецензента, «досить науково і водночас досить просто і зрозуміло» пояснила «безсумнівну шкоду для організму надлишкового вживання алкоголю» [14]. Підкреслила медичний аспект проблеми пияцтва – загрозу паралічу, нервових хвороб, спадкового алкоголізму, розвитку у дітей «каліцтв» та божевілля. Розповіла про смерті й хвороби від вживання «гардеману» (сурогатів горілки). На основі даних статистики намагалася донести до читача соціальне значення боротьби з алкоголізмом, навівши цифри витрат на алкоголь по кожній з місцевостей, населених українцями (включно з Кубанню і «Чорноморією»), наголосивши

збитки для родин через прямі витрати на купівлю спиртних напоїв та загрозу втрати працездатності пияками. М. Загірня розповіла і про те, як «люде навчилися робити горілку» і як «борються з алкоголем» [16].

Подібний спосіб популярного викладу наукової проблеми був характерний для «розрахованих на масового читача» просвітницьких науково-популярних книжок, функція яких була не лише інформаційною, а й виховною [1, 15]. Створення таких видань вимагало особливого підходу до вибору об'єкту популяризації; рівня адаптації наукового матеріалу (збереження доступності викладу у поєднанні з науковою достовірністю); різноманітної манери його подачі; переважання «невласної» мови науки з мінімальним використанням наукових термінів; певного «ступеня белетризації» або «логізації» тексту; застосування дидактичних прийомів навчальної літератури [1, 24].

У цьому відношенні книжку М. Загірньої не можна розглядати поза просвітницькими ініціативами Б. Грінченка, який зазначав: «Хотів би я написати стільки книжок для народу, щоб скласти популярну бібліотеку таку, щоб в неї міг читач здобути елементарну загальну освіту» [1, 99]. Діяльність просвітника з популяризації наукових знань розгорталась у межах його видавничих проєктів у Харкові та Чернігові, а потім і очолюваної ним київської «Просвіти» [17]. З 1880-х рр. Б. Грінченко працював над виробленням способів організації текстуального простору популярних видань, прагнучи зробити їх відповідними низці вимог. Для нього і його помічників (передусім дружини) було важливо, щоб зміст книжок відповідав національній просвітницькій програмі, основи якої були закладені братчиками та діячами Старої Громади і розвивались силами представників української видавничої спільноти зламу XIX – XX ст. Складнощі отримання цензурної ухвали диктували вимогу концептуалізації матеріалу з проблем, актуальних для властей. Стиль викладу та форма подачі тексту, образна система, описані реалії мали бути впізнаваними для «нових читачів», щоб наукові відомості корелювали з наявними у них знаннями про світ. Під час тривалого вчителювання в українських селах подружжя Грінченків отримало значний досвід спілкування з селянами, вивчаючи їхню реакцію на прочитані українські книги.

Разом із тим, брошура М. Загірньої відповідала вимогам до антиалкогольних видань, які існували у тогочасній педагогічній експертній думці. Так, упорядниці авторитетного бібліографічного покажчика «Что читать народу?» книжки про шкідливість пияцтва (російськомовні) розташували у двох відділах: медичному та «повчального читання». Рецензентки медичного відділу наголошували, що антиалкогольні брошури мали бути написані «правильно» з наукової точки зору, але водночас «популярно і доступно». Вони підкреслили важливість наявності у науково-популярних виданнях відомостей про походження і способи приготування спиртних напоїв, наслідки зловживання ними для людини і «цілого народу», способи боротьби з алкоголізмом [18],

тобто положення, концентровано представлені у «Страшному ворогу».

Розраховуючи на читачів–початківців, М. Загірня спростила довідковий апарат (теоретичне обґрунтування його особливостей у просвітницьких науково-популярних виданнях подає М. Люзняк [1, 25]), відмовившись від приміток, бібліографічних описів та термінологічних словників. Передмова звернена до конкретного адресата і містить чітке пояснення значимості теми, а мова заголовків розділів та тексту образна і виразна. Для кращого засвоєння малописьменною аудиторією основних положень книжки, популяризаторка стисло переповіла їх в останньому розділі «Про що в цій книжці сказано».

Спосіб компонування матеріалу у брошурі «Страшний ворог» – із поділом на невеличкі розділи та формою «запитання – відповідь» – відсилав до практик активістів Старої Громади, які популяризували наукові відомості, викладаючи їх у вигляді уявних «розмов» із селянами. Водночас подібний «питальник» був прозорою алюзією добре відомих релігійних повчань-посібників, перетворюючи науково-популярну брошуру на своєрідний антиалкогольний катехізис.

У «морально-релігійному» дусі М. Загірня вирішує виховні завдання своєї праці, сама назва якої змушує згадати про «страшний гріх». Застрашити читачів мали і наведені аргументи проти пияцтва. Риторика церковних проповідей прочитується у головному питанні четвертого розділу: «Яку шкоду робить горілка нашій душі?» та відповіді на нього, в якій авторка згадує загублені душі паліїв, злодіїв та брехунів і стверджує, що «більша частина острожників, отих же злодіїв, душолюбів потрапили до острогу через горілку, бо вони або самі її пили, або їх батьки пили» [16, 26]. Письменниця зазначає, що «алкоголь убиває в людині душу, бо п'яний не розбирає – що погане, що гарне» [16, 39].

М. Загірня торкається чутливого для влади питання економічного занепаду господарств пияків; згадує про акційну реформу уряду; оперує термінологією «народного добробуту», «народного здоров'я» та «народної просвіти». Власні ідеологічні преференції відкриває краєчком. Підтримуючи демократичні принципи громадського самоврядування та взаємодії у вирішенні важливих суспільних питань, вона популяризує перевагу «гуртової» боротьби з п'янством перед індивідуальною [16, 32].

Письменниця користується з «розмовного» стилю написання брошури як звичного для авторів українських популярних видань прийому маскування просвітницького змісту під белетристику – для отримання цензурного дозволу. Не менш вагомим було значення цього прийому як інструменту прилаштування письмового тексту до обрису сприйняття інформації в усній культурі. М. Загірня повсякчас вживає звичне для селян означення «люде», намагається населити текст максимумом знайомих для них слів та ситуацій (як, приміром, у назвах розділів: «Нащо люде п'ють горілку і чи правду вони про неї кажуть?», «Як люде борються з алкоголем»).

Вже у передмові М. Загірня пише: «Небагато мабуть у нас є таких людей, що не куштували горілки, або хоч вина чи пива. Бо вже так воно ведеться, що де люде зберуться, там і горілка вродиться. У гостині, на хрестинах, на весіллі, на похороні, – скрізь п'ють горілку. Перед великим світом кожен господар дбає про те, щоб було чим гостей пригостити і щоб самому було чим свято відбуту і купує горілки. І ото відбувають свято горілкою, і п'ють її не самі дорослі люде, а дають і дітям. Кажуть, що без горілки ніяк не можна бути, що здавна вже так заведено, і що як не покличеш людей, та не поставиш горілки, то люде й не сидітимуть, а розійдуться і осудять скупого негостинного господаря» [16, 3]. Вчителька, яка тривалий час жила серед селян, не могла не знати, що вживання ними алкоголю було пов'язане не тільки з бажанням напитись. Горілка відкривала шляхи налагодження громадської взаємодопомоги; була універсальною валютою, можливістю проявити гостинність, вирішити спірні питання, показати певний рівень достатку тощо. Крізь раціонально-наукову оптику популяризаторка ексклюзивно описує практики пиття селян, акцентує негативно забарвлені, пов'язані з їхніми уявленнями про наслідки надмірного пияцтва. Текст засвідчує обізнаність авторки із селянськими доводами на захист вживання горілки, які відразу ж підважуються контраргументами або самим тоном оповіді. Вона знецінює популярний серед селян прийом апелювання до «старовини». Запитуючи: «Чи видано в старовину, щоб дівчата пили?», відповідає: «Казано, що «дівка-квітка», а тепер ті «дівки-квітки» смочуть на складці горілку нарівні з парубками, а другого дня похмеляться біжать» [16, 31]. Письменниця не згадує поняття «гріха», але фактично апелює до звичаєвого розуміння цього терміну, згадуючи про «сором» – від поведінки п'яниць, їхніх методів виховання дітей і ведення хазяйства: «Через усі ці шкоди люди стають менш годящими до роботи, до розумного діла й слова, до правдивого чесного життя» [16, 39]. Незадоволена існуючими практиками відзначення свят, вона пропонує нові види їхньої організації, пропагуючи безалкогольні «чайні» весілля.

У своїй книзі М. Загірня не розмежує урядових, церковних, просвітянських чи традиційних селянських конотацій твердження про шкідливість пияцтва для родини, громади та всього суспільства. Закінчує брошуру закликком: «Хочеш собі і дітям своїм, і громаді, і всім людям кращого життя – кинь її пити і всякого одвертай від страшного ворога людського, од алкоголю!» [16, 39].

«Книжка про горілку» була єдиною антиалкогольною науково-популярною брошурою, вказаною у відділі українських видань третього тому «Что читать народу?». Українська поетка і громадська діячка, дочка головної редакторки покажчика Х. Алчевська у післямові до розділу з гіркотою вказала на майже повну відсутність українських «серйозних наукових брошур», вагомим для «прогресивного просвітницького руху», унаслідок дії «закону 76 р.» [18, 511]. Утім, ситуація не змінилася і після 1905 р.: у нових умовах інтереси українських популяризаторів були зосереджені на інших темах та видах видань. Щоправда, після першої російської революції з'яви-

лося більше можливостей для включення україномовних книжок до каталогів та бібліотечних фондів. Двічі перевидана брошура М. Загірної була єдиним виданням на антиалкогольну тематику у каталогах книжок для народного читання київської «Просвіти» 1908 та 1910 рр. (відділ «Лікарство, ветеринарія»); 1909 р. – у фонді Білозерської народної бібліотеки імені Ф. Павленкова Київської губернії (відділ «Медицина»); 1911 р. – каталозі крамниці видавництва «Час» (відділ «Медицина та гігієна») [19; 20; 21; 22].

Брак україномовних антиалкогольних науково-популярних брошур не можна сприймати за свідчення неухаги українських інтелектуалів до цієї теми. М. Люзьяк влучно зазначила таку ознаку української науково-популярної книги кінця XIX – початку XX ст. як мовно-типологічний синкретизм, коли елементи наукових знань містилися у працях різних жанрів: від практичних порадників до навчальних видань, творів красномовного письменства та робіт агітаційно-політичного спрямування [1, 32, 319-333]. Антиалкогольні настанови розсіяні в українській художній літературі та публіцистиці.

Образні описи наслідків пияцтва для руйнування фізичного і духовного світу людини, її родинного життя, економічного добробуту поставали у творах майстрів українського художнього слова, зокрема виданих окремими брошурами і потенційно доступних для селянської читацької аудиторії. Так, в огляді українських антиалкогольних видань В. Доманицький вказав на включене до збірника «Лихо з горілкою» оповідання «Пьяныця» Г. Барвінок (Куліш), в якому авторка змалювала спричинену чоловіком-пияком сімейну драму. Рецензент схвально оцінив твір, але шкодував, що текст був набраний дрібним шрифтом, «зовсім не придатним для народного читання» [14].

Українські майстри художнього слова висвітлювали тему пияцтва у дусі реалізму, з акцентом на негативах дійсності, подекуди звертаючись до теми покарання за гріх алкоголізму. Серед таких творів вирізняється брошура з оповіданням І. Нечуя-Левицького «Старі гультя», згадана у каталозі «Часу» (1911). Письменник, громадський діяч і популяризатор І. Нечуй-Левицький, який від 1870-х р. брав участь у реалізації просвітницької програми Старої Громади (зокрема, підготував кілька популярних брошур з української історії), у своєму творі пристрась до горілки пов'язав із втратою головним героєм майна, а його жінкою – здоров'я і життя. У ньому ж спробував довести неефективність звичаю укладання угод через могорич на користь модерних юридичних процедур. І. Нечуй-Левицький пропагував тверезість і у публіцистичних виступах. 1913 р. у дописі до «Маяка» (українського періодичного видання для «сільської інтелігенції») головним засобом протидії пияцтву назвав поширення українських друкованих видань [23].

Просвітницький погляд на україномовну освіту, як головну зброю проти алкоголізму і «темноти», репрезентований не тільки на сторінках «Маяка». У жовтні 1910 р. Ю. Тищенко (виходець із селян, завідувач редакції «Села» – «української народної ілюстрованої газети для селян і робітників») для своєї антиалкогольної статті обрав ту ж назву, під якою

В. Доманицький рецензував книжку М. Загірної. Та й за змістом «Лютий ворог» Ю. Тищенко – ніби стислий переказ основних положень книжки-прототипу: з відомостями про витрати на горілку, наголосом на шкоді, яку завдає алкоголь тілу і душі людини, господарству, сім'ї і «цілому краю». У пошуках протидії поширенню пияцтва автор радив вивчати досвід інших держав та шукати «новий зміст життя» в «освіті та розумному ділі» [24].

У січні того ж року П. Стебницький, один із очільників «петербурзької Просвіти» («Благодійного товариства з видання загальнокорисних і дешевих книг»), висвітлюючи зміст постанов антиалкогольного з'їзду у Петербурзі, назвав пияцтво давнім лихом, його причиною – людську темноту, а головним способом подолання – удоступнення освіти, гуртування у спілки, досягнення «справжньої громадянської волі» [25]. Ще яскравіше суспільно-політичне забарвлення антиалкогольної теми проявилось у статті головного редактора «Села» М. Грушевського. Він пояснив, що таке «алкоголь», зазначив шкідливість його вживання. Характеризуючи обговорення проблеми пияцтва на зазначеному вище з'їзді, акцентував критичні висловлювання у бік державної політики наповнення казни за рахунок продажу алкоголю та соціал-демократичні вимоги робітничих депутатів щодо боротьби з пияцтвом шляхом влаштування робітничих товариств та активізації громадської ініціативи. На прикладі Галичини пояснив, що 50-річне пропагування тверезості у краї не мало користі, доки не почала поширюватись освіта та зростати зацікавлення селян громадськими справами [26].

В одному з оглядів нових видань у «Селі» є повідомлення про єдину відому україномовну книжку антиалкогольного спрямування, написану священиком, – «Алкоголізм» о. Йосифа (Нежанковського) [27], але зміст її невідомий.

За спостереженням М. Люзьяк, на зламі XIX – XX ст. важливою складовою поліфункціональності української науково-популярної книги, заснованої на традиціях «позитивізму та політичного реалізму», були її культуротворчі й націєтворчі характеристики: сприяння розвитку мови, створенню кодексу культурних національних цінностей та перетворенню українського суспільства в ідеологічну спільноту. Вже «метелики» Старої Громади були і носіями знань, і засобом пропаганди рідної мови. М. Люзьяк наголошує, що в тодішніх цензурних умовах предметом популяризації ставало все, що допомагало формувати національно-політичну свідомість [1, 3, 325-336]. Цю тезу можна розширити. Аналіз творів, введених до простору української критики В. Доманицьким (а потім закріплених там Д. Дорошенком), дає підстави стверджувати, що для українських інтелектуалів пріоритетною була власне їхня мова, а не «просвітницький» зміст. Перепони для друку популярних праць українських авторів, зорієнтованих на формування національної традиції та загальна мізерна кількість україномовних науково-популярних брошур, змушували українських активістів шукати обхідних шляхів. Для просування україномовних книжок до споживачів вони подавали свої твори до цензури через комерційних видавців

(а потім відповідно і друкували у них). З іншого боку, рекламували частину комерційної продукції з освітньою метою.

В. Доманицький не пояснив принципи відбору книжок для огляду, але серед творів, представлених у схарактеризованих ним брошурах, суто «просвітницькою» була тільки праця М. Загірної, з певними зауваженнями – оповідання Г. Барвінок. В інших від «просвітництва» залишалась хіба ідея шкідливості алкоголізму, але обґрунтовувалася вона з інших позицій.

Так, до збірника «Лихо з горілкою» входило неавторизоване «Правдиве оповідання», герой якого пиячив змолоду, а тверезником став раптово, на Різдво; після «просвітлення» не пив до смерті. Вжита у рецензії лексика наштовхує на думку, що автор орієнтувався на церковні антиалкогольні настанови, однак скупий опис твору у рецензії та відсутність оригіналу не дозволяють зробити більш певних висновків. В. Доманицький оцінив цей твір як «не художній», але правдивий і нетиповий.

«Присмне враження» на рецензента справила «оригінальна» брошура «Вірне средство от пьянства і запоя», автор якої, що підписався «Іван П'ячевський», розповів власну історію звикання до пиття горілки та «викурення» цієї звички [14]. Спосіб репрезентації антиалкогольної теми у цьому творі не можна розглядати поза контекстом існування україномовної друкованої продукції, яку С. Єфремов назвав витвором «півнародної музи», «самородною літературою». Літературознавця пригнічував факт попиту на неї – інакше комерсанти не брались би за її видання [28, 18-19].

Автори «самородних» творів, які часто підписувалися як «малороси», «козаки», «селяни», були зорієнтовані на отримання прибутків від своєї літературної діяльності, тож мірою своєї підготованості до неї, намагались писати у комерційно затребуваних жанрах, у межах існуючих «літературних формул» (Дж. Кавелті). Сюжетні лінії часто «списували» з власного життєвого досвіду. Поширення впливу офіційної освітньої політики (поруч із зростанням шкільної та бібліотечної мережі, збільшенням накладів книжкової продукції тощо) додавало нових тематичних барв цій творчості. Актуальні проблеми автори-«самородки» опрацьовували у знайомому для них «культурному полі». Від 1890-х рр. «привласнили» антиалкогольну тему.

Тема боротьби з пияцтвом була «на слуху» через урядові реформи та просвітницькі ініціативи церкви та інтелігенції. Зацікавленість комерційних видавців у її розробці підігрівала співпраця з просвітницькими інституціями, як у випадку із лубочною фірмою І. Ситіна. У 1891 р. на Лубенській ярмарці продавали чотири російськомовні антиалкогольні брошури цього видавництва («Пора опомнитися! О вреде спиртных напитков: составл. по излож. бывш. проф. химии Покина», «Вино для человека яд», «Водка сильна, но сильнее воля своя», «Чем помочь современному горю? Как остановить пьянство, соч. П.С. Алексеева»). За назвами, вони могли бути укладені на науковій основі або принаймні містити просвітницькі елементи. Утім, можливо,

що апеляція до «науковості» була запорукою успішного поширення через заклади просвіти. На торговельних розкладах комерційні видання перемішувались із книжечками, випущеними російськими просвітницькими видавництвами: «Первый винокур» (вид. «Посредник») та «Страшное последствие пьянства для души и тела» (вид. «Общество трезвости») [29, 20].

Апропріація антиалкогольної теми україномовними літераторами-«самородками» з «народу» означала не тільки появу письменних селян і міщан, які переоцінювали ставлення до книжки та друкованого слова, бачили перспективу у літературному заробітку, але й знали, які жанри україномовної комерційної літератури були популярні серед читачів. Спираючись на закони цих жанрів, намагались піднести малоосвіченій читацькій публіці «вчену» антиалкогольну тему.

Подібна україномовна література не викликала заперечень у цензорів, які не вбачали у ній жодної «сепаратистської» загрози. Так, 1899 р. одеський видавець Є. Фесенко відправив на розгляд цензури твір «От тобі й монополія», автор якого тему наслідків «питейної» реформи розкрив засобами водевілю та жартів-«побрехеньок». Для цензора такий витвір був не більше, ніж «смішні сцени» [13, 369]. Книжку видали того ж року [30].

Повертаючись до праці І. П'ячевського, то навіть В. Доманицький відзначив, що вона була автобіографічною, до того ж написаною «жваво і з гумором». І. П'ячевський описав власний шлях одужання від алкоголізму, позбутись якого не допомогло ані одруження, ані спроби жінки лікувати його у знахарки, яка теж випивала. Літератор продемонстрував обізнаність у положеннях просвітницької антиалкогольної пропаганди, яку підважив обивательською недовірою: хвалився, що не визнавав спеціалізованих лікарень, не вірив у спадковість алкоголізму. Освітні компетенції автора характеризує неправильно засвоєна наукова лексика («легкоголики», «легкогольна больница», «компузія», «слипагичне средство»). У мовленні автора помітні й сліди насаджених освітньою системою уявлень, ніби культурний світ еліти міг бути виключно російськомовним: В. Доманицький, який вловив у мові автора особливості волинської говірки, обурювався через російськомовні примітки та тексти промов священника до селян.

Книжка є прикладом підлаштування «самородками» власних знань предмету під вимоги ринку. Новоявлений літератор, виявивши бажання писати на актуальну «просвітницьку» тему, добрав «наукову» лексику; українську мову комбінував із елементами «мови еліти»; все це завернув обгорткою безпрограшного жанру «малоросійських жартів» із показом смішних випадків у повсякденні простолоду. Ситуацію ж позбавлення від алкогольної залежності вирішив згідно селянських уявлень про «гріх» та «сором». Після вчинку сусіда, який спіймав його на крадіжці, але захистив від покарання, герой почав «відвикати від горілки», став «чесним і працюючим хазяїном». І. П'ячевський гіперболізував суспільне значення власного прощання з пияцтвом, розповідаючи, що

нібито й інші люди, дивлячись на нього, переставали пити.

Земський діяч та видавець В. Яковенко у 1894 р. помітив, що на ярмарках Полтавської губернії селяни неохоче купували медичну літературу, натомість «великий успіх» поміж них мали «книги проти пияцтва»: «Будь-яка книга про п'янство, на думку селян, добра, якщо вона з'ясовує, який *гріх* (виділено автором, – В.В.) у цьому пороку». Освічений спостерігач пов'язав це із активізацією діяльності комітетів тверезості [31], які часто засновували священники (недаремно він «гріх» називає «пороком»). Однак видається, що для самих селян ключовим було звичаєве розуміння «гріха» пияцтва. Цензурні матеріали містять згадки про твори, автори яких обігрували уявлення про неминуче прижиттєве покарання за цей гріх, невіддільний від інших. В оповіданні «Мирошник» Г. Шевеля п'яниця і розпусник Омелько пропив батьківську спадщину і помер «під тином» [32, 339]. М. Моїсєєв свою драму «Шибеник або сільські твори» «скомпонував» у помежів'ї тем і жанрів: 1) торкнувся соціального питання аморальної поведінки представників волосної адміністрації; 2) вивів популярну серед епігонів І. Когляревського лінію любовного трикутника між писарем, гарною дівчиною та її коханим; 3) показав множинність гріхів писаря – п'яниці, хабарника і біглого каторжника; 4) тему відплати за гріхи стилізував під лубочні «жахастики» з улюбленими читачами кривавими пристрастями: під час побачення у тюрмі писар зарізав себе і дівчину [32, 356].

Ще одним виданням, введеним до простору української експертної критики, була брошура Бердичівського комітету народної тверезості, надрукована у лубочному видавництві Т. Губанова «Пий, та діло разумій!» І. Острожинського. У рецензії, наведеній Д. Дорошенком, брошура не визнана «просвітницькою» через спосіб репрезентації теми боротьби з алкоголізмом – «не розкриваючи шкоди» від пиття горілки, автор описав жахи, яких любителі «монополюки» зазнавали після смерті в пеклі (включно зі смаженням на пательні та пригощанням киплячою смолою). І. Острожинський, орієнтуючись на «горизонти» рецепції потенційних читачів та/або з огляду на власні переконання, відобразив демонологічний аспект селянського сприйняття надмірного пияцтва як гріха. Натомість рецензент акцентував увагу на тому, що автор, розраховуючи на «глибоке марновірство та темноту» читачів, не «розганяв п'ятому», а «згушав» [15, 48].

Ставлення до демонологічних уявлень селян в «освіченому товаристві» не було однорідним. Так, 1898 р. одеський цензор не рекомендував до друку рукопис «Хома Баглай. Поема. Звіршував Р.Б.». Він посилався на циркуляр Головного управління у справах друку від 8 травня 1895 р. за №2799, у якому наголошувалося, що твори, призначені для народу, мали благотворно впливати

на розумовий та моральний розвиток читачів, а цю брошуру «здоровою моральною їжею» назвати він не міг. За описом цензора, автор поеми білим віршем виклав історію Хоми, який напився горілки у шинку, а повертаючись додому, потрапив на бісівський шабаш, де зустрів чимало померлих знайомих, зокрема й напівголу дівчину Ганну, яка танцювала з відьмами. Хома зазледівся на неї і заволав: «Оце гопак, ще так би не добре», – після чого за ним кинулась нечиста сила. Героя врятувала кобила, але Ганна, вчепившись у хвіст, здерла з неї шкіру [13, 103-104]. У Головному управлінні у справах друку перестороги одеського цензора не розділяли. Того ж 1898 р. брошура побачила світ, причому видав її Б. Грінченко. У рецензії на цей твір у покажчику «Что читать народу» Х. Алчевська зауважила: «Невеличка поема, записана, вірогідно, з вуст народних, легкими віршами розповідає у комічному вигляді про п'яні бредні якогось Хоми Баглая». Поему рекомендувала для дорослих читачів, які мали сприйняти її «з задоволенням». Згадки про відьом пропонувала використовувати у бесідах про «народне марновірство» [18, 509]. Петербурзькі цензори знайшли можливим друк україномовного твору із нешкідливим, на їх погляд, змістом, що нагадував лубочний. Для українських просвітників важила фольклорна основа та мова брошури.

Висновки. На зламі XIX – XX ст. узвичаєна у фольклорній та літературній традиції антиалкогольна тема набула нових конотацій. За умов формування аудиторії тиражованого друкованого слова як засобу модерної масової комунікації, автори і укладачі комерційних і просвітницьких видань «для народу» шукали шляхів уніфікації мови її обговорення з «новими читачами» у гібридному культурному полі багаторівневих ідейних нашарувань та взаємовпливів.

Українські інтелектуали переосмислювали проблему алкоголізму передусім як медичну і суспільну, в контексті просвітницьких установок на суспільну роль освіти та переконань у потребі пропагування позитивного раціонального знання. Єдина україномовна антиалкогольна брошура просвітницького характеру, укладена М. Загірною, відповідала сформованій моделі науково-популярного представлення теми: книжка відкривала для читачів світ з новими формами організації дозвілля, лікування, вирішення юридичних питань, отримання знань щодо суспільно-політичного ладу. Положення брошури повторювалися у публіцистичних статтях. Читання науково-популярних видань мало спонукати до змін у життєвому укладі та світосприйнятті селян. Така модель відповідала вимогам педагогічної спільноти, але також і інтересам влади, зацікавленої в організації людських ресурсів та дисциплінуванні тіл мешканців імперії. Питання контролювання «душ» вирішувалось не тільки відповідно до положень «релігійно-морального виховання», здійснюваного православною церквою як частиною управлінського

апарату, але й спираючись на риторику давньої української релігійної літературної та проповідницької традиції. Автори антиалкогольних творів просвітницького характеру пропонували читачам приклади орієнтації у політичному просторі та громадському житті, пропагували демократичні принципи громадського самоврядування.

Головною метою створення, поширення та пропагування українських просвітницьких антиалкогольних видань (як й інших праць, підготовлених «для народу» українськими інтелектуалами) стало введення «нових читачів» до виокремленого мовними засобами українського культурного простору. Висвітлення антиалкогольної теми перетворювалося на інструмент трансляції ідей громадянського суспільства, ствердження ролі рідномовної освіти як запобіжника суспільних бід (зокрема, надмірного пияцтва).

Значення читання як комунікативної діяльності з формування ідентичності й політичної лояльності «народу» не залишалося поза увагою властей. Цензори прискіпувалися до україномовних праць, створених у межах української національної інтелектуальної традиції, і не чинили особливих перешкод для друку україномовних комерційних брошур.

Своєю чергою, українські інтелектуали у боротьбі за розширення українського культурного

світу урізномантнювали жанровий спектр популяризації наукових досягнень, а також вибірково вводили до поля української експертної критики україномовні комерційні видання, komponування яких відбувалось поза межами модерністсько-просвітницьких вимог популяризації надбань культури. Тему, актуальну з науково-раціоналістичного погляду, літератори-«самородки» опановували згідно з власними освітніми компетенціями, на пограниччі фольклорної традиції, запозичених і переінакшених літературних технік, а також обивательських поглядів на життя.

Піклуючись про впізнаваність для читачів зображуваних життєвих реалій, і просвітники, і «самородки» зрізних позицій апелювали до звичаєвих уявлень селян. Українські інтелектуали акцентували негативне сприйняття наслідків надмірного пияцтва у селянському середовищі, щоразу наголошуючи науково-раціональне бачення проблеми. Натомість автори та укладачі комерційних видань скептично підважували наукові підходи крізь призму описів життєвих обставин та уявлень селян. Хоча засадничі підстави «культурного поля» комерційних видань містилися не у просвітницько-раціоналістичній ідеології, для «нових читачів» вони були ще одним містком потрапляння до новітнього простору публічної громадської комунікації, посередницькою ланкою між «високою» і «народною» культурою.

Список використаної літератури та джерел:

1. Люзник М. Українська науково-популярна книга кінця XIX – початку XX ст. як соціокультурний феномен: з історії виникнення та становлення. Л.: ЛДФК «Атлас», 2000. 375 с.
2. Седих В. Бібліотеки комітетів піклування народною тверезістю як особливий тип народних бібліотек кінця XIX – початку XX ст. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2019. Вип. 3. С. 44 – 53.
3. Мілясевич І. Бібліотеки Волинського опікунства про народну тверезість (кінець XIX – початок XX ст.). *Бібліотечна планета*. 2007. № 4. С. 21–24.
4. Соколов В. Культурно-просвітницька та бібліотечна діяльність народних домів комітетів піклування про народну тверезість в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст. *Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2017. Т. 22. Вип. 1. С. 65 – 94.
5. Стремецька В. Теоретичні аспекти боротьби з алкоголізмом у кінці XIX – на початку XX ст. *Наукові праці Миколаївського державного гуманітарного університету ім. Петра Могили комплексу «Кисво-Могилянська академія». Сер.: Історичні науки*. 2008. Т. 83. Вип. 70. С. 22 – 27.
6. Надєждина І. Просвітницька діяльність інтелігенції щодо подолання пияцтва на Півдні України другої половини XIX – початку XX століть. *Педагогічний альманах*. 2018. Вип. 38. С. 250 – 255.
7. Слесін П. Боротьба з пияцтвом у діяльності православного духовенства Наддніпрянської України (друга половина XIX – початок XX ст.). *Вісник Черкаського університету. Серія «Історичні науки»*. 2012. № 9 (222). С. 73 – 80.
8. Богданець С. «Великомучениця горілиця»: українська алкогольна література XII – XVIII століть. Доповідь на міжнародній науковій конференції «Алкоголь і тверезість: минуле і сучасність». К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 4 – 5 березня 2021 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=chVt8KpuHcc>
9. Новик О. Переосмислення пияцтва у творчості барокового митця: поезія Климентія Зинівіва. Доповідь на міжнародній науковій конференції «Алкоголь і тверезість: минуле і сучасність». К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 4 – 5 березня 2021 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1KzQjExC6HA>
10. Мушкетик Л. Погляди на пияцтво як моральний гріх в українській фольклорній традиції. Доповідь на міжнародній науковій конференції «Алкоголь і тверезість: минуле і сучасність». К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 4 – 5 березня 2021 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=yZQjI3376go>
11. Bhabha H. *The Location of Culture*. London and New York: Routledge, 1994. 444 p.
12. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності. *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: збірка державного регулювання (1847–1914)*. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2013. С. XX – XXX.
13. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 19. Оп. 1. Од. зб. 4.
14. В. Д. [Доманицький В.]. 1) Лыхо з горилкою!; 2) Вирне средство от пьянства и запоя. *Киевская старина*. 1901. №5. С. 105 – 107.
15. Дорошенко Д. Народная украинская литература. Санк-Петербург: Тип. училища глухонемых, 1904. 71 с.
16. Загірня М. Страшний ворог. Книжка про горілку. Київ: Друкарня 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1911. 40 с.
17. Волошенко В. О. Популяризація українознавства у виданнях «Просвіт» Наддніпрянщини на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія: Історія*. 2016. Вип. 1. Част. 1. С. 383 – 388.
18. Что читать народу? Критический указатель книг для народного и детского чтения / сост.: Х. Д. Алчевская, Х. А. Алчевская, М. А. Алфимова и др. М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1906. Т. 3. V, 559 с.

19. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 318. Оп. 1, Од. зб. 2040.
20. Звідомлення Товариства Просвіта у Києві, заснованого в пам'ять Т. Шевченка. За 1909 рік. У Києві: З друкарні 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1910. 220 с.
21. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 707. Оп. 229 (1909). Од. зб. 147.
22. Каталог крамниць «Час». Київ: Друкарня 1-ої Київ. Друк. Спілки, 1911. 84 с.
23. Нечуй-Левицький Ів. Жадоба до книжки й розваги на селах. *Маяк*. 1913. №31, С. 3 – 4.
24. Сірий Ю. [Тищенко Ю.]. Лютий ворог. *Село*. 1910. №42, С. 11 – 12.
25. Смуток П. [Стебницький П.]. Вісти з столиці. *Село*. 1910. №3. С. 3 – 4.
26. Грушевський М. Проти п'янства. *Село*. 1910. №3. С. 1 – 2.
27. Нові книжки. *Село*. 1910. №50. С. 12.
28. Єфремов С. В тісних рамцях. Українська книга в 1798-1916 рр. Київ: Держ. трест «КиївДрук», 1926. 30 с.
29. Опыт исследования украинских крестьянских ярмарок / сост. Я. П. Забело. Полтава: Типо-литография И.А. Дохмана, 1892. 34 с.
30. Славетний друкар Одеси: Каталог українських видань одеського видавця Є. І. Фесенка. Одеса: «Одеська міська друкарня», 2005. 47 с.
31. Яковенко В. Письмо из Полтавской губернии. *Вестник Европы*. 1894. Кн. 9. С. 401 – 419.
32. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 19. Оп.1. Од. зб. 21.

References:

1. Liuzniak, M. (2000). Ukrainka naukovo-populiarna knyha kintsia XIX – pochatku XX st. yak sotsiokulturnyi fenomen: z istorii vynykennia ta stanovlennia. [Ukrainian popular science book of the late XIX and early XX century as a socio-cultural phenomenon: the history of its origin and formation]. Lviv: LDFK “Atlas”. [in Ukrainian].
2. Siedykh, V. (2019). Biblioteki komitetiv pikluvannia narodnoiu tverezistiu yak osoblyvyi typ narodnykh bibliotek kintsia XIX – pochatku XX st. [Libraries of sobriety care committees as a special type of public libraries in the end of the XIX – beginning of the XX century]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*. [Ukrainian Journal on Library and Information Science], 3, 44 – 53. [in Ukrainian].
3. Miliasevych, I. (2007). Biblioteki Volynskoho opikunstva pro narodnu tverezist [Libraries of the Volyn guardianship on people's sobriety (the end of the XIX – beginning of the XX century)]. *Bibliotekna planeta [Library planet]*, 4, 21 – 24. [in Ukrainian].
4. Sokolov, V. (2017). Kulturno-prosvitnytska ta bibliotekna diialnist narodnykh domiv komitetiv pikluvannia pro narodnu tverezist v Ukraini naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Cultural, educational and library activities of people's houses of people's sobriety care committees in Ukraine in late XIX and early XX centuries]. *Visnyk ONU. Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo [Odesa National University Herald. Series library studies. Bibliography studies. Bibliology]*, 22, 1. 65 – 94. [in Ukrainian].
5. Stremetska, V. (2008). Teoretychni aspekty borotby z alkoholizmom u kintsia XIX – na pochatku XX st. [Theoretical aspects of the fight against alcoholism in the late XIX and early XX centuries]. *Naukovi pratsi Mykolaivskoho derzhavnoho humanitarnoho universitetu im. Petra Mohyly kompleksu “Kyievo – Mohylianska akademiia”*. Ser.: *istorychni nauky [Scientific works of the Mykolaiv state humanitarian university of the Kyiv-Mohyla Academy complex. Ser.: Historical Sciences]*, 83, 70. 22 – 27. [in Ukrainian].
6. Nadiiezhkina, I. (2018). Prosvitnytska diialnist intelihentsii shchodo podolnnaia puatstva na Pivdni Ukrainy druhoi polovyny XIX – na pochatku XX stolit [Educational activities of intellectuals to overcoming drunkenness in the south of Ukraine in the second half of the XIX – early XX centuries]. *Pedahohichnyi almanah [Pedagogical Almanac]*, 38. 250 – 255. [in Ukrainian].
7. Yelesin, P. (2012). Borotba z pyiatstvom u diialnosti pravoslavnoho dukhovenstva Naddnippianskoï Ukrainy (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Fighting against drunkenness in the Orthodox rural clergy activity in Near-Dnipro Ukraine at the half of the 19th – the beginning of the 20th centuries]. *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seria “Istorychni nauky” [Cherkasy National University Herald. Series historical studies]*, 9 (222), 73 – 80. [in Ukrainian].
8. Bohdanets, S. (2021). “Velykomuchenytsia horilytsia”: ukrainska alkoholna literatura XII – XVIII stolit. Dopovid na mizhnarodnii naukovi konferentsii “Alkohol i tverezist: mynule i suchasnist” [“The Great Martyr gorilytsia”: ukrainian alcoholic literature of the XII – XVIII centuries. Report at the International scientific conference “Alcohol and sobriety: past and present”]. Kyiv: Kuivkyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. March 4 – 5. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=chVt8KPuHcc> [in Ukrainian].
9. Novyk, O. (2021). Pereosmyslennia pyiatstva u tvorchosti barokovoho myttsia: poesiia Klymentiia Zynoviiva. Dopovid na mizhnarodnii naukovi konferentsii “Alkohol i tverezist: mynule i suchasnist” [Rethinking drunkenness in the work of the Baroque figure: the poetry of Kliment Zynoviiv. Report at the International scientific conference “Alcohol and sobriety: past and present”]. Kyiv: Kuivkyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. March 4 – 5. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=1KzQjExC6HA> [in Ukrainian].
10. Mushketyk, L. (2021). Pohliady na pyiatstvo yak moralnyi hrih v ukrainskii folklornii tradytsii. [Views on drunkenness as a moral sin in the Ukrainian folk traditions. Report at the International scientific conference “Alcohol and sobriety: past and present”]. Kyiv: Kuivkyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. March 4 – 5. Retrieved from <https://www.youtube.com/watch?v=yZQjI3376go> [in Ukrainian].
11. Bhabha, H. The Location of Culture. London and New York: Routledge. 1994. 444 p. [in English].
12. Shandra, V. (2013). Mova yak zasib formuvannia natsionalnoi identychnosti [Language as a way to form a national identity]. In Boriak, G. (Ed.). *Ukrainska identychnist i movne pytannia v Rosiiskii imperii: sproba derzhavnoho rehluvannia (1847 – 1914). Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Ukrainian identity and language drinking in the Russian Empire: an attempt at state regulation (1847 – 1914). Collection of documents and materials]*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, XX – XXX. [in Ukrainian].
13. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 19. Op 1. Od. zb. 4. [in Russian].
14. V. D. [Domanytskyi, V.]. (1901). 1) Lykho z horilkoiu!; 2) Virne sredstvo ot pianstva i zapoia [1) Disasters with horilka!; 2) The right remedy for drunkenness and binge drinking]. *Kievskaiia starina [Kyiv antiques]*, 5. 105 – 107. [in Russian].
15. Doroshenko, D. (1904). Narodnaia ukrainskaia literatura [Popular ukrainian literature]. Sankt-Peterburh: Tip. Uchilishcha hluhoniemyh. [in Russian].
16. Zahirmia, M. (1911). Strashnyi voroh. Knyzhka pro horilku [Terrible enemy. A book about horilka]. Kyiv: Drukarnia 1-oi Kyiv. Druk. Spilky. [in Ukrainian].
17. Voloshenko, V. (2016). Populiaryzatsiia ukrainoznavstva u vydanniah “Prosvit” Naddnippianshchyny na pochatku XX st. [Popularization of Ukrainian studies in “Prosvita” publications in Naddnippianshchyna at the beginning of the XXth century]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu im. Volodymyra Hnatiuka. Seria: Istoriiia [The Scientific Issues of Ternopol Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History]*, 1. 1. 383 – 388. [in Ukrainian].

18. Alchevskaia, Kh., Alchevskaia, Kh., & Alfimova, M. (Eds.). (1906). *Chto chitat narodu? Kriticheskii ukazatel knih dlia narodnogo chteniia* [What to read to the people? A critical index of books for popular reading]. Moskva: Tip. T-va I. D. Sytina, 3. [in Russian].
19. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 318. Op. 1, Od. Zb. 2040. [in Russian].
20. Zvidomlennia Tovarystva Prosvita u Kyivi, zasnovanoho v pamiat T. Shevchenka. Za 1909 rik [Report of the Prosvita in Kyiv, founded in memory of T. Shevchenko. In 1909]. (1910). U Kyivi: Z drukarni 1-oi Kyiv: Druk. Spilky. [in Ukrainian].
21. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 707. Op. 229. Od. Zb. 147. [in Russian].
22. Kataloh kramnytsi "Chas" ["Time" store catalogue]. (1911). Kyiv: Drukarnia 1-oi Kyiv. Druk. Spilky. [in Ukrainian].
23. Nechui-Levytskyi, Iv. (1913). Zhadoba do knyzhky i rozvahy na selah [Thirst for books and entertainments in the villages]. *Maiak [Lighthouse]*, 31, 3 – 4. [in Ukrainian].
24. Siryi, Yu. [Tyshchenko, Yu.]. (1910). Liutyi voroh [Terrible enemy]. *Selo [Village]*, 42, 11 – 12. [in Ukrainian].
25. Smutok, P. [Stebnytskyi, P.]. (1910). Visty z stolytsi [News from the capital]. *Selo [Village]*, 3, 3 – 4. [in Ukrainian].
26. Hrushevskiy, M. (1910). Protv pianstva [Against drunkenness]. *Selo [Village]*, 3, 1 – 2. [in Ukrainian].
27. Novi knyzhky [New books]. (1910). *Selo [Village]*, 50, 12. [in Ukrainian].
28. Yefremov, S. (1926). V tsnnykh ramtsiakh. Ukrainska knyha v 1798 – 1916 rr. [In a tight frame. Ukrainian book in 1798 – 1916]. Kyiv: Derzh. Trest "KyivDruk". [in Ukrainian].
29. Zabelo, Ya. (1892). Opyt izsledovaniia ukrainskikh krestianskikh yarmarok [Expierence of the research of Ukrainian peasant fairs]. Poltava: Tipo-litohrafiia I. A. Dokhmana. [in Russian].
30. Slavetnyi drukar Odesy: Kataloh ukrainskykh vydan odeskokho vydavtsia Ye. I. Fesenka [The famous printer of Odessa: Catalog of Ukrainian editions of Odessa publisher Ye. I. Fesenko]. (2005). Odesa: KP "Odeska miska drukarnia". [in Ukrainian].
31. Yakovenko, V. (1894). Pismo iz Poltavskoi hubernii [Letter from Poltava province]. *Vestnik Yevropy [Bulletin of Europe]*, 9, 401 – 419. [in Russian].
32. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Kyiv. F. 19. Op.1. Od. zb. 21. [in Russian].

Viktoriia O. Voloshenko

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Theory and History of State and Law, National Transport University, Kyiv, Ukraine

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-1286-7870>

e-mail: antgrej@gmail.com

Bibliographic Description of the Article: Voloshenko, V. (2021). The cultural field of anti-alcohol prints "For the people" in Ukrainian at the turn of the 19th - 20th centuries. *Ukrainskyi Selianyn. [Ukrainian peasant]*, 25, 11–19. (In Ukrainian). doi: 10.31651/2413-8142-2021-25-Voloshenko

THE CULTURAL FIELD OF ANTI-ALCOHOL PRINTS "FOR THE PEOPLE" IN UKRAINIAN AT THE TURN OF THE 19th - 20th CENTURIES

Introduction. *Emancipation processes in Dnieper Ukraine contributed to expansion of the readership and appearance of the prints "for the people," created for educational and commercial purposes. The ways of anti-alcohol theme representation in both groups of publications revealed the multilayered cultural field of the language of communication with the "new readers," which was formed in the process of their enculturation into the expanse of modern public communication.*

Purpose. *The purpose of the research is to consider the models of representation of anti-alcohol attitudes in Ukrainian popular editions of educational and commercial character at the turn of the 19th-20th centuries. The research methodology is based on application of the interdisciplinary approach at the intersection of cultural and reading history, bibliography and literature studies.*

Results. *Ukrainian-language prints on anti-alcohol topics have been identified. Strategies of their development and specificity of their ideological and theoretical content were analyzed.*

Originality. *The "cultural field" of anti-alcohol prints "for the people" has been studied as a multilayered synthesis of ideas and perceptions, which the authors tried to adapt in accordance with their own goals and perception of "the new readers".*

Conclusion. *Ukrainian intellectuals reinterpreted the problem of alcoholism in a modernist and educational paradigm. By popularizing scientific achievements, they used rhetorical techniques of anti-alcohol propaganda of the authorities and the Orthodox Church, Ukrainian religious literature, appealed to the common perceptions of the peasants and to the national intellectual traditions. When formed the ideas of the modern cultural world, they tried to influence changes in the way of life and identification of the peasants, offered examples of orientation in social and political life, contributed to the expansion of the Ukrainian cultural space. Compilers of commercial editions in Ukrainian mastered the theme on the border of formulas of popular literature, folklore tradition, and narrow-minded views on the problems of culture. Their writings were a medium between "high" and "popular" culture, another way of public communication.*

Key words: *Ukrainian popular literature, anti-alcohol propaganda, hybrid cultural space, peasantry, Maria Zahirnya.*

Received 05.02.2021

Accepted 04.05.2021